

Arkivpodden

Kolonaten i Norrland – ett misslyckat experiment

Medverkande: Mona Bergman och Jim Hedlund.

Inledning: Håkan Selin och Martin Ahlström.

[musik: ES_Sailor of Ponds – Rand Aldo]

Anslag

Mona Bergman: *Ur Norrskensflamman den 23 november 1928:*

Håkan Selin: "Kolonisationen, ett svart kapitel i folkhemmets Sverige. Löften som ej hållits. Förhoppningar som grusats. En åtgärd för att skaffa bolagen billig arbetskraft.

Och ur *Svenska Dagbladet den 4 november 1928 (troligtvis):*

Martin Ahlström: "Kolonisationen, ett experiment, som misslyckats."

[musik: ES_Sailor of Ponds – Rand Aldo]

Jim Hedlund: Hej och välkomna till Arkivpodden i serien "Dokumenterna berättar". Jag heter Jim Hedlund och jag sitter som vanligt i vår arkivstudio i Östersund. Men på distans i Härnösand, har jag dagens poddgäst, nämligen: "the one and only" Mona Bergman, arkivarie på Riksarkivet i Härnösand.

Välkommen tillbaka Mona!

Mona Bergman: Ja, men tack så mycket Jim.

Jim: Mona, det var ord och inga visor där i tidningsrubrikerna! Men vad handlar det om?

Mona: Det handlar om kolonat och det kanske är ett ord som man inte är bekant med kan jag tänka mig. Ett kolonat var helt enkelt ett arrenderat mindre jordbruk som låg på statlig mark, i kronoparker framför allt i Västerbotten och i Norrbotten under början av 1900-talet.

Jim: Okej, Och jag måste säga att för mig är det här jätteintressant eftersom jag varje sommar brukar besöka ett kolonat på gränsen mellan Medelpad och Jämtland. Det kan jag säga att när man är i dessa områden så får man verkligen respekt för vad en människa kan göra och samtidigt känner man lite vemod över vilket enormt slit och vilka krossade drömmar som ligger bakom kolonatet.

Mona: Ja, den drivkraft en människa har inom sig för att få en drägligare tillvaro är imponerande och i många av dessa fall även lite sorglig i det faktum att många av dessa människor slet nästan ihjäl sig utan att de fick något tillbaka i livet.

Jim: Ja, det jag har hört berättas för mig om en man som tog med sig sin familj långt in i väglöst land, snårig skog i brant terräng och oändliga myrar. Han till och med lyckades släpa med sig en järnspis dit upp på "Flöttan" som det kallas i Haverö. Men till slut knäcktes han och fick lämna allt.

Mona: Ja, tyvärr finns det nog många sådana exempel även om en del lyckades bättre än andra. Man hade ju heller inte alltid samma förutsättningar överallt att starta upp ett nybygge.

Jim: Nej, så var det väl... Men Mona; Tidigare så nämnde du begreppet Kronopark. Kan du inte förklara för mig och våra lyssnare vad en kronopark är?

Mona: Ja, kronopark är väl inte heller ett begrepp man svänger sig med varje dag direkt. Kronoparker bildades redan under 1500-talet och handlade då om den mark som kungligheter använde för jakt och alltså var fridlysta områden för andra att jaga på. Sedan med tiden kom det mer att handla om skogsbruk och det blev då jägmästare och sedan Domänverket som skötte den statligt ägda skogen. Domänverket blev ett affärsdrivande verk 1912 de hade hand om kronans/statens skogar, bland annat. Domänverket hade väldigt bred verksamhet!

Jim: Så en kronopark är ett markområde helt enkelt.

Mona: Ja, exakt. Alla kronoparker har ett eget namn, till exempel kronoparken Rönnliden som vi kommer att titta närmare på senare. Ovanför kronoparkerna fanns sedan reviret, som var ett skogsförvaltningsområde där jägmästare ledde arbetet.

[musik: ES_Sailor of Ponds – Rand Aldo]

Jim: Ja. Nu återgår vi till ordningen! Kolonisationen av norra Sverige har ju en lång historia i Sverige, eller hur?!

Mona: Absolut. Långt tillbaka, alltså på 1300-talet, så uppmuntrade kungamakten i Sverige folk att bosätta sig i Norrland och då handlade det om att markera gränsen mot Ryssland. När nationsgränser var lite luddiga så var det så klart enklast att hävda ägande till ett område om det bodde människor där som betalade skatt till den svenska kronan! Det blev inte så många som flyttade till inlandet dock, utan bosättningar var länge koncentrerade till kusten.

Jim: Just, men samerna då? De fanns ju i området redan!

Mona: Så klart ja... Och länge tänkte man från statligt håll att samer och nybyggare skulle kunna leva sida vid sida utan problem eftersom de livnärde sig på olika saker. Nybyggarna skulle syssla med jordbruk och samerna sysslade med renskötsel, jakt och fiske. Under 1600- och 1700-talen kom tre stycken så kallade lappmarksplakat, alltså en samling förmåner för den som ville bosätta sig i lappmarken.

Jim: Och detta skulle alltså locka mer folk till detta stora obebyggda område?

Mona: Ja och ge kronan/staten mer inkomster i form av skatt så klart!

Jim: Blev det en fridfull samexistens mellan samerna och nybyggarna då, som man tänkte sig?

Mona: Nej. Det var många konflikter mellan nybyggare och samer. Ofta handlade det om jakt och fiske. Men också svedjebruket var omdebatterat eftersom det störde rennäringen.

Jim: Detta var alltså den tidiga kolonisationen, men kolonaten hör hemma under 1900-talet. Kolonisationstanken fanns alltså kvar ända in på 1900-talet?

Mona: Ja, det fanns skogsmark där ingen bodde som ägdes av staten, men framför allt fanns det behov av arbetskraft i områden där det inte bodde tillräckligt med människor!

Kolonaten skulle lösa det problemet eftersom man från statligt håll styrde var geografiskt de skulle placeras. Även om arbetskraftsbehovet verkar ha varit den främsta anledningen så fanns det flera: det fanns en socialistisk tanke där kolonaten skulle kunna vara ett alternativ för samhällets fattiga och jordlösa. Detta skulle då förhoppningsvis minska emigrationen eftersom kolonaten gav människor ett alternativ där man faktiskt till slut kunde bli ägare till en egen bit mark.

Jim: Det låter ju som en bra lösning ändå. Men vi hörde ju i tidningsrubrikerna att det inte var så enkelt.

Mona: Nej precis. Det som lockade människor att ansöka om att få bli kolonist på ett kolonat var ofta just detta, en chans att få äga en bit mark. Efter tio år då man arrenderat marken och skött den efter kontraktet fick man köpa marken nämligen, om man kunde och ville. Men marken valdes inte för att det var bra jordbruksmark, utan den valdes för att man hade arbetskraftsbehov i området. Ofta rörde det sig om myrmark som inte kunde odlas utan att först dikas ut och förberedas. Kolonisterna kunde alltså inte särskilt ofta komma igång snabbt med odlandet. Sedan var det dessutom svårt att hitta tillräckligt med arbete i skogen för kolonisterna.

Jim: Hårt arbete! Klafsar runt i myrarna med blöta stövlar och gräva!

Mona: Det finns en del bilder på odlingslotterna med dikena och dom ser väldigt djupa ut! Det var nog inte gjort i en handvändning direkt. Jag förstår att man kunde använda vattnets kraft i viss mån, genom att bygga dammar och sedan låta vattnet forsla bort material, men hårt arbete var det hur som helst.

Jim: När marken är blöt är ju risken att tjälen förstör odlingarna också större och vädret är ju oberäkneligt som vi vet.

Mona: Precis. En svår balansgång också för kolonisterna hur man skulle prioritera sitt arbete. Från statligt håll hade man bestämt att lönearbetet i skogen skulle vara huvudinkomsten för kolonisterna och jordbruket skulle vara bara en bisyssla.

När man fick sitt kolonat så fick man skriva på ett långt kontrakt där det fanns med en mängd krav; byggnaderna skulle färdigställas enligt vissa standarder och inom fem år skulle man ha odlat upp en hektar jord. Man behövde alltså ut och arbeta i skogen, inte alltid nära bostaden, samtidigt som man behövde bygga sitt hus och dika ut marken för att kunna få igång odlingen. Det var så klart svårt att få allt att klaffa så att man klarade sig ekonomiskt.

Jim: Jag har ju bara sett spåren efter dessa människor. Vilka var kolonisterna då egentligen? Vem fick bli kolonist och hur gick det hela till?

[musik: ES_Sailor of Ponds – Rand Aldo]

Mona: Administrationen sköttes från början av Statens kolonisationsnämnd i Stockholm. Det var dit man fick ansöka om att

få arrendera ett kolonat. Några år senare ersattes nämnden med länsnämnder och där har vi i Härnösand arkiv efter Kolonisationsnämnderna i Västerbotten och Norrbottens län.

Jim: Ja och här i Östersund finns Kolonisationsnämndens arkiv från Jämtland.

Mona: Precis. Det är väl inga arkiv som det forskats i särskilt ofta tyvärr. Hur som helst så var en av förutsättningarna till att bli kolonist att man inte redan tidigare ägde jordbruksmark som man kunde leva på och givetvis att man var arbetsam och anses lämplig för uppgiften.

Jim: Och vem bedömde det då? Om man var lämplig eller inte?

Mona: Tydligen rådfrågades alla möjliga; den lokala landsfiskalen, prästen eller kommunen fick lämna upplysningar och det var inte ovanligt att man fick avslag. Jag har sett ett dokument där Kolonisationsnämnden ställde sig tveksam till en person på grund av att han var ogift.

Jim: Oj, det var många krav! Men det handlar väl om att man inte ensam kunde klara uppgiften med både jordbruk och arbete.

Mona: Nej, så var det. Gärna skulle man ha några barn också som kunde arbeta i skogen de med och bidra med extrainkomst till hushållet.

Jim: Som ett familjeföretag!

Mona: Ja verkligen. En av de kolonat som jag läst lite mer om är kolonat nr 8 Rönnliden, som ligger i Vallträsk två mil väster om

Storuman. Där hette en av kolonisterna Karl Viktor Karlsson och han fick tillträde till sitt kolonat i mars 1921. Han kom, med hustru och fyra barn, från Jokkmokk. Kolonat nr 8 var ett så kallat statsbygge.

Jim: Vad innebar det? Ett statsbygge?

Mona: Det innebar att mangårdsbyggnaden och ladugården redan var byggda när kolonisten kom dit, av byggnadsarbetare anställda av kolonisationsnämnden. Sedan var det upp till kolonisten att färdigställa allt samman. Kolonisationsnämnden hade typritningar, så när man tittar på fotografier så är husen alltid i princip likadana.

Jim: Hur såg husen ut då?

Mona: Enligt typritningarna så är mangårdsbyggnaden ett timrat hus med förstuga, kök och kammare på bottenvåningen. Sedan hade huset också en vind med fönster på gavlarna, så man kunde väl använda det med. I köket är det inritat en mindre källare med lucka på golvet för matförvaring. Familjen Karlssons hus var 10 meter långt och 6,6 meter brett. Taket var klätt med takspån.

Jim: När man tittar på fotografiet av familjen framför sitt nya hus så står de uppställda framför farstukvisten. Det är väldigt stora fönster! Ett riktigt fint hus!

Mona: Ja, visst är det. Gissningsvis är det rödmålat, det ser ut som så.

[musik: ES_Sailor of Ponds – Rand Aldo]

Jim: Finns det många fotografier?

Mona: Ja, i Härnösand har vi ett tjockt album med fotografier som hör till kolonisationsnämndernas arkiv. Framför allt är bilderna från 1919-21 och det är en mängd fotografier på familjer som står framför sina hus som håller på att byggas. Men det finns också fotografier på oerhört steniga så kallade vägar, på tillfälliga kojor som ser mer eller mindre primitiva ut och på själva byggnadsarbetet.

Man förstår utifrån bilderna att man gjorde väldigt mycket arbete på plats. Det fanns sågverk i Karl Viktors by, det fanns hyvelmaskiner, man kunde tillverka tegel och takspån i närheten och virket till husen kom givetvis från skogen i anslutning till kolonaten. Bilderna har ganska mycket "nybyggaranda" över sig. Människor i arbetskläder med stolta miner! Och eftersom fotografierna är från starten, då folk flyttade in, så är det ju inte så konstigt. Det var en hoppfull situation! Man hade fått chansen att förbättra sitt liv och kanske i slutändan bli markägare.

Jim: Hur gick det för Karl Viktor och hans familj då?

Mona: Det gick för dom som för de flesta andra. Det var svårt och mycket hårt arbete. Det var svårt att hitta arbete och det här är något som Karl Viktor själv berättade om i ett brev som han skickade till kolonisationsnämnden i november 1927. Där berättar han att han under året bara fått ett arbetsuppdrag genom reviret att hugga ved. Han var besviken och tyckte inte att de löften som givits när han ansökte om kolonat hade uppfyllt. Han skrev ungefär så här:

Se till att vi får lika hög inkomst som i andra delar av landet, då klarar de flesta av oss kolonister här i Rönnliden och kan bo kvar. Men vi behöver jämn tillgång till arbete så att vi inte behöver bli en skam för

samhället. Jag får nog be om ursäkt för min skrivelse, men det är nog sanning. Jag lämnade min hembygd där jag arbetat i huvudsak hela mitt liv, vilket jag kan styrka med betyg, för att kunna få ett hem. Men jag slutar ej som kolonist förrän jag blir utvisad!

Jim: Spännande. Finns det mycket material från kolonisterna kvar? Fick han något svar på brevet?

Mona: Det finns en hel del brev ja, men som vanligt med arkiv så får man söka en del och ha tur! Brevet från Karl Viktor är intressant i sig, för det är skrivet helt utan prickar och ringar över å och ä. Man får avkoda lite för att förstå, och lägga till någon punkt här och där. Det känns som att han inte var så van att uttrycka sig i skrift.

Jim: Så är det ju ganska ofta med arkivforskning, men kanske då mest i äldre material. Att man måste tänka om stavning för att förstå. Men hur var det då, fick han svar på sitt brev?

Mona: Ja, han fick svar, men brevet tog först en liten tur. Kolonisationsnämnden skickade brevet vidare till jägmästaren i reviret som berättar att Karl Viktor var 55 år gammal och att han endast har sysslat med byggnadsarbete (han var snickare från början nämligen). Och så står det så här: "Som skogs- och jordbruksarbetare är han oduglig."

Jim: Hårt!

Mona: Ja verkligen. Till Karl Viktor skrev de så klart inte så, utan brevet till honom berättar om en del pågående avverkningar runt om i distriktet där han uppmanades söka jobb.

[musik: ES_Sailor of Ponds – Rand Aldo]

Jim: Han sa att han inte skulle ge upp, stannade familjen kvar?

Mona: Ja, dom gjorde det. Äldsta sonen blev också kolonist alldeles i närheten och nr 8 togs sedan över av yngste sonen som arrenderade kolonatet ända in på 1950-talet då han valde att sadla om och bli lastbilschaufför istället.

Jim: Då gick det bra för familjen Karlsson trots hårt arbete.

Mona: Ja. De stannade kvar i alla fall.

Jim: Men många gav upp gissar jag? Och lämnade sina kolonat.

Mona: Absolut. Och det går att läsa i kolonisationsnämndernas protokoll hur snacket gick kring de olika kolonaten, att man försökte lösa problemen, slå ihop vissa för att skapa bättre förutsättningar för odling, eller helt enkelt lägga ner kolonat som man insett inte skulle kunna fungera. Kolonisationsnämnden hade till och med en anställd agronom, alltså en högre utbildad lantbrukskunnig person, som var behjälplig.

Det finns ett intressant dokument som handlar om kolonisationsverksamheten i Limingojärvi i Korpilombolo där man har gått igenom de 16 kolonat som fanns där. Då kom man fram till att många av byggnaderna behövde kompletteras och att också odlingen lämnade en hel del att önska. Under kolumnen "Kolonatets lämplighet" kan man läsa "Mycket svagt, dåligt, svagt, odugligt, brist på fastmarksjord". Ett av kolonaten har "goda utvecklingsmöjligheter", men bara ett.

Jim: Det verkar ju inte särskilt bra.

Mona: Nej, sannerligen inte. Man tänker att man kanske valde fel område från första början. De har gått igenom kolonisternas lämplighet också och, visst det finns de som fått positiva omdömen som "medelgod arbetare, god arbetare och lämplig". Men de negativa omdömena är fler: "Sjuklig, olämplig, knappt medelgod arbetare, kolonisten urmakare ej stora utsikter som nybyggare, ej kvalificerad nybyggare och mindre lämplig".

Jim: Detta kanske var ett av problemet med projektet gissar jag, att människor som inte hade några förkunskaper om hur man odlar i tuffa klimat kom dit, ibland från andra delar av landet till och med, och förväntades kunna starta upp ett helt liv på en öde myr.

Mona: Ja. Eftersom ett av kraven var att man inte fick äga mark redan om man ville bli kolonist så var det ofta de fattigaste som kom dit. De hade ingen buffert ifall det dröjde innan arbetet kommit igång. Eftersom de också ganska ofta saknade lokal förankring så var det säkert svårare att få tag på arbete också.

Jim: Man hade inget kontaktnät.

Mona: Nej, precis. Det finns exempel på industriarbetare från Mälardalen som gav sig av norrut och blev kolonister och för dem var det nog ett bryskt uppvaknande tänker jag, när man kommer från ett helt annat samhälle och sedan ut i den norrländska ödemarken. De flesta av dessa blev kortvariga.

Jim: Vad hände med kolonatprojektet då, alltså från statligt håll? Vi vet ju från tidningsrubrikerna i början att projektet debatterades friskt.

Mona: Ja, som sagt så var det mycket debatter, både inom staten och i media. Debatten handlade framför allt om kolonisternas arbetsförhållanden och rättigheterna och skyldigheterna mellan kolonisterna och staten.

Det finns exempel där kolonister nästan ruinerat sig för att färdigställa byggnaderna som man var tvungen att göra enligt kontraktet, medan man hade uppfört tillfälliga byggnader som man själv ansåg dög. Det är en sådan historia som en av rubrikerna handlade om, en man som varit tvungen att bygga en ladugård fast han hade en tillfällig som räckte till alldeles utmärkt enligt honom själv.

Man började själva kolonatprojektet 1909 med ett försök utanför Boden. Det gick inte särskilt bra alls och det dröjde till 1916 innan man försökte igen. Då inkluderades fler kronoparker, både i Norrland och i norra Dalarna.

År 1929 beslutade man att inte upplåta fler kolonat eftersom man då kommit fram till att skogsbruket inte skulle ge tillräckligt med arbete åt kolonisterna. De kolonat som redan fanns då blev kvar så klart. Men med tiden, under 1940-talet, blev de omvandlade till kronotorp och vissa lades också ner.

Jim: En ganska kort tidsperiod då måste man säga, från 1909-1929. Och en ganska okänd historia gissar jag, för många!

Mona: Ja. Det är troligtvis många som missat kolonaten. Och problemen i projektet verkar ha varit de samma hela tiden: marken var svårödlad och det var svårt att hitta tillräckligt med skogsarbete.

Jim: Rönnliden 8 då, vad hände med Karl Viktors kolonat?

Mona: Som jag sa tidigare så togs kolonatet över av yngste sonen. På 1940-talet gjorde kolonisationsnämnden en så kallad bostadsförbättring och då installerades det värmeledningar, vatten och avlopp, alltså vatten med hjälp av en handpump i köket. Sedan i mitten av 1940-talet drogs även el in i bostadshuset.

När sonen lämnade kolonatet, hade kolonatet omvandlats till kronotorp. Domänverket bestämde att det skulle läggas ner och att byggnaderna istället skulle användas som bostad för säsongarbetare, alltså tillfälliga skogsarbetare. Myrmarken som Karl Viktor och hans familj hade dikat ut och odlat skulle istället bli skogsmark.

Jim: Hm, känns bittert. Allt arbete liksom förgäves.

Mona: Ja verkligen.

Jim: Hur många kolonat fanns det ungefär när det begav sig? Har du några siffror på det, så man förstår hur stor verksamhet det här var?

Mona: Jag har tyvärr inte några kompletta siffror, men jag har en tabell som handlar specifikt om kolonat i Västerbottens län och där kan man läsa att det år 1926 fanns 230 kolonat i länet. Sedan tio år efter det har siffran gått ner till 199, år 1948 fanns det 123 stycken kolonat och sedan är den sista uppgiften från 1950 och då fanns det bara 68 kolonat kvar i Västerbotten.

Jim: Rönnliden då, där Karl Viktor bodde, hur ser det ut där?

Mona: Trenden är så klart densamma, att antalet minskar. Enligt den här sammanställningen så hade faktiskt Rönnliden flest kolonat i

Västerbotten! 1926 fanns det 37 kolonat i Rönnlidens kronopark och 1950 var det bara 10 kvar.

Jim: Spännande. Men om man nu vill fördjupa sig mer kring kolonaten, hur ska man göra då?

Mona: Givetvis hänvisar vi till källorna, eller hur Jim.

Jim: Ja, det är ju logiskt när vi nu arbetar på arkiv.

Mona: Det finns så klart också en del skrivet om det här, exempelvis har Uno Westerlund skrivit en bok som heter "Sveriges första kolonat – en kärntrupp för kultur och odling" som givits ut av Piteå museum 2016. Där kan man läsa om det första testet man gjorde 1909 utanför Boden.

Sedan finns så klart arkiven!

Jim: Ja, och då finns som sagt Kolonisationsnämnden i Jämtlands arkiv hos oss i Östersund.

Mona: I Härnösand finns Kolonisationsnämnden för Norrbotten och Västerbotten. Riksarkivet i Täby förvarar föregångarens arkiv, alltså Statens kolonisationsnämnds arkiv.

Det man måste komma ihåg är att det inte bara var kolonisationsnämnderna som var involverade i projektet, utan man kan hitta information även i Domänverkets arkiv (som finns i Härnösand), i Jägmästarnas arkiv, revirens arkiv och i egnahemsnämndernas arkiv. För de administrerade också det hela under en period.

Men sedan har jag ett annat tips också! 1921 gjorde kolonisationsnämnden en film, med hjälp av Svensk filmindustri, om koloniseringen i Rönnliden, alltså där vår Karl Viktor Karlsson var bosatt. Den här filmen är en stumfilm där man kan se många av de hus som finns med på fotografier i våra arkiv faktiskt.

Hur som helst så gjorde Olle Berglund, dokumentärfilmare och tv-person, en komplettering till stumfilmen i början av 1960-talet där han intervjuade människor som levt där och filmade vid kolonaten. Filmen handlar just om Vallträsk, som kolonisationsområdet som Karl Viktor bodde i hette.

Jim: Kul! Den filmen skulle man ju vilja se!

Mona: Om man söker på Youtube efter Kolonisering och Vallträsk så hittar du filmen. De första 11 minuterna ungefär är själva stumfilmen från 1921, sedan följer tillägget från 60-talet. Där kan man till och med se och lyssna på Karl Viktors yngste son när han berättar.

Jim: Han som valde lastbilschaufförsyrket istället.

Mona: Precis. Håll utkik efter en Harald med vit keps! Det som är roligt med den äldre delen av filmen är att många av de byggnader som vi har foto på i arkivet är med och så ser man familjen, som sedan poserade på bild, komma gående med fullpackad släde med bohag, hund, dragspelssäng och också en kossa och kanske en get med sig. Det ger en liten inblick i vad som föregick bortanför fotografiet i viss mån. En kvinna kommer ut ur ett hus och fyller en panna med snö som hon sedan ska smälta på spisen till exempel.

Jim: Jättespännande! Så förutom arkivforskning så kan vi tipsa om den här filmen. Det var ju en spännande historia detta om kolonaten och något ganska okänt som nu fått komma i ljuset.

Mona, jag säger nu tack för den här gången och ett mycket intressant ämne. Du är så välkommen tillbaka igen!

Mona: Tack själv! Det är alltid lika kul att få vara med och podda med dig Jim.

Jim: Tack alla ni som lyssnar på oss!

Hej då!